

Отримано: 20 лютого 2017 р.

Прорецензовано: 02 березня 2017 р.

Прийнято до друку: 11 березня 2017 р.

Корень Н. В. Бюджетна безпека держави в умовах соціально-економічних трансформацій / Н. В. Корень // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», березень 2017. – № 4(32). – С. 159–164.

УДК 336:14:342.25(477)

JEL-класифікація: G38

Корень Наталія Василівна,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору бюджетної децентралізації,
Національний інститут стратегічних досліджень

БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті виконано оцінку бюджетної безпеки держави за відповідними індикаторами. Проаналізовано основні загрози бюджетній безпеці на сучасному етапі соціально-економічного розвитку. Обґрунтовано напрями мінімізації та подолання бюджетних ризиків у контексті підвищення рівня бюджетної безпеки держави та забезпечення ефективності бюджетної політики в умовах соціально-економічних трансформацій.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетна система, бюджетні ризики, доходи бюджету, видатки бюджету, державний борг.

Корень Наталія Василівна,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
заведуючий сектором бюджетної децентралізації Національного інституту стратегічних досліджень

БЮДЖЕТНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

В статье выполнена оценка индикаторов бюджетной безопасности государства. Проанализированы основные угрозы бюджетной безопасности на современном этапе социально-экономического развития. Обоснованы направления минимизации и преодоления бюджетных рисков в контексте повышения уровня бюджетной безопасности государства и обеспечения эффективности бюджетной политики в условиях социально-экономических трансформаций.

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетная система, бюджетные риски, доходы бюджета, расходы бюджета, государственный долг.

Nataliya Koren,

PhD in Economics, Senior Researcher, chief of the sector of fiscal decentralization the National Institute for Strategic Studies

BUDGET OF THE STATE SECURITY IN THE SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION

In the article the estimation of state security budget for the respective indicators. The basic threat to public safety at the present stage of socio-economic development. The directions to minimize and overcome budgetary risks in the context of increasing the level of budget security and ensuring the effectiveness of fiscal policy in terms of socio-economic transformations.

Key words: fiscal policy, budgetary system, budgetary risks, budget revenues, expenditures, public debt.

Постановка проблеми. Суспільні трансформації сьогодення визначають імперативи формування бюджетної політики та модернізації її інструментів. Практика засвідчує, що від ефективного управління державними фінансами значною мірою залежить розв'язання поточних та стратегічних завдань соціально-економічного розвитку, що дає змогу забезпечувати сталі темпи зростання. Вагомим індикатором і критерієм ефективності бюджетної політики та організації бюджетного процесу є бюджетна безпека, яка забезпечує такий стан платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції [1]. Бюджетна безпека є також необхідною умовою забезпечення позитивних зрушень у національній економіці, підвищення якості життя громадян та їх соціального захисту, розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства на сучасному етапі реалізації реформ.

Посилення уваги до проблем бюджетної безпеки в Україні обумовлено характером суспільних процесів як у глобальному, так і в національному вимірах, оскільки врахування факторів невизначеності, системний аналіз внутрішніх викликів та ризиків під час формування та реалізації бюджетної політики є важливими умовами для прийняття ефективних управлінських рішень та досягнення визначених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні проблемні питання вдосконалення бюджетної політики та її реалізації висвітлені у працях зарубіжних учених, зокрема, Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, У. Оутса та інших. Важливу роль у розкритті сутності бюджетної безпеки мали наукові праці Ж. Абена, Ш. Бланкарта, Дж. Бренана, Дж. Б'юкенена, К. Ерроу, В. Парето, Дж. Стігліца, С. Фішера та ін.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних і практичних аспектів бюджетного регулювання зробили українські вчені, зокрема, Т. Бондарук, І. Луніна, В. Мельник, І. Чугунов та інші. Розвиток сучасної теорії бюджетної безпеки як складової національної економічної та фінансової безпеки висвітлено у працях О. Барановського, О. Власюка, В. Геєця, В. Горбуліна, М. Єрмошенка та ін.

Проте, незважаючи на достатній рівень обґрунтованості пропозицій щодо подальших напрямів модернізації механізму бюджетного регулювання та з урахуванням гостроти проблем і складності завдань бюджетної політики в умовах суспільних трансформацій, необхідності пошуку ефективних механізмів протидії системним ризикам, низка питань усе ще залишаються далекими від розв'язання, що актуалізує потребу подальших досліджень у цій сфері.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування напрямів мінімізації та подолання бюджетних ризиків у контексті підвищення рівня фінансової безпеки держави на основі оцінки індикаторів бюджетної безпеки та аналізу основних загроз у бюджетній системі на сучасному етапі соціально-економічних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна система є віддзеркаленням соціально-економічних процесів у державі. Бюджетні інструменти мають забезпечувати їх позитивну динаміку та здатність знижувати негативний вплив численних викликів і ризиків, які загострюються не лише в період кризи, а й у період трансформаційних зрушень, які нині відбуваються в політико-економічній та соціально-культурній сферах.

Сучасний стан бюджетної системи України сформувався під впливом низки деструктивних зовнішніх та внутрішніх викликів, які загострили її дисбаланси і водночас актуалізували питання забезпечення бюджетної безпеки. Основними із цих чинників стали такі:

- високий рівень перерозподілу ВВП через бюджетну систему;
- високий рівень дефіциту державного бюджету;
- надмірне боргове навантаження та зростання частки видатків державного бюджету на обслуговування державного боргу;
- зростання видатків на сектор оборони та соціальний захист постраждалих груп громадян внаслідок збройного конфлікту на Сході держави;
- низька якість надання державних соціальних послуг під час збереження значної частки соціальної складової у структурі бюджетних видатків;
- високий рівень централізації бюджетних коштів та низька частка власних фінансових ресурсів у доходах місцевих бюджетів;
- зростання обсягів дотаційності Пенсійного фонду України коштом державного бюджету та нерформованість пенсійної системи;
- загострення дисбалансів у грошово-кредитній сфері, девальвація національної валюти та високий рівень інфляції.

Оцінка бюджетної безпеки здійснюється на основі її індикаторів, що визначаються Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013 р. [1]. Аналіз індикаторів бюджетної безпеки виконано на основі бюджетних показників у 2011–2017 рр. (показники 2016 та 2017 років відповідають плановим річним показникам згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» [2] та Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» [3]). Результати розрахунку індикаторів бюджетної безпеки наведено в таблиці 1.

За аналізований період показники бюджетної безпеки знаходилися як у безпечних межах, так і перевищували граничне значення індикатора, переходячи в зону небезпеки. Єдиним показником, який постійно перебуває в небезпечній зоні, є рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет. Проте це не свідчить про відсутність численних проблем у фіскальній сфері, які накопичилися протягом років і мають системний характер. Динаміка рівня фіскального перерозподілу ВВП через зведений бюджет демонструє спроби застосування бюджетних важелів у контексті антициклічного регулювання соціально-економічної динаміки. Проте дієвість цих заходів значною мірою визначається не рівнем перерозподілу, а структурою фіскальних вилучень та видатків бюджету.

Стимулювання споживання в контексті антициклічного бюджетного регулювання, що було запроваджено після кризи 2008–2009 рр., зумовило перевищення темпів зростання видатків над темпами зростання доходів бюджету. Частка видатків зведеного бюджету у ВВП у 2015 р. становила 34,3% проти 33,0% у 2014 р., а у 2016 р., за попередніми оцінками, цей показник становитиме 36,9%, що обумовлено необхідністю відновлення обороноздатності та національної безпеки країни, обслуговування державного боргу, збереження високого рівня державних зобов'язань щодо надання суспільних благ та послуг. Частка доходів

зведеного бюджету у ВВП у 2015 р. становила 32,9% проти 28,7% у 2014 р., що свідчить про посилення податкового тиску на економіку. За підсумками 2016 р., за попередніми оцінками, цей показник становитиме 34,6% ВВП. Слід зазначити, що рівень фіскального перерозподілу ВВП в Україні є однією з найвищих серед країн, схожих за рівнем економічного розвитку, та у східноєвропейському регіоні [4].

Таблиця 1

Індикатори бюджетної безпеки України у 2011–2017 рр.

Індикатор	Тип індикатора за економічним змістом	Граничне значення	Роки						
			2011	2012	2013	2014	2015	2016 оцінка	2017 оцінка
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-4 – 6	-1,7	-3,7	-4,3	-5,0	-3,7	-3,0	-3,0
Відношення дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП, %	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-1 – 2	0,84	0,51	-0,05	0,23	2,69	н/д	н/д
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	20 – 33	30,7	31,7	30,2	29,1	29,9	27,9	27,9
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	Дестимулятор (тип В)	10	21,5	26,4	32,9	47,7	38,9	33,4	33,4

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.

Індикатор відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП свідчить про позитивні результати у сфері управління бюджетним дефіцитом завдяки заходам бюджетної консолідації 2015 р., після загострення проблем у фіскальній сфері протягом 2013–2014 рр., що підтверджується переходом його в небезпечну зону. У 2012–2014 рр. відбулось значне зростання дефіциту бюджету внаслідок застосування механізмів антициклічного бюджетного регулювання, проте стимулювання споживання в період рецесії лише посилило фіскальне навантаження, що поглибило макроекономічні диспропорції [5]. Дефіцит зведеного бюджету України у 2015 р. зменшився до 30,9 млрд грн проти 72,0 млрд грн у 2014 р., або до 1,6% ВВП проти 4,5% ВВП відповідно. З урахуванням бюджетного фінансування НАК «Нафтогаз України» дефіцит становив 5,8% ВВП у 2015 р. проти 10,1% ВВП у 2014 р. [6]. Показник перевищив гранично допустиме значення у 3% для європейських країн за Маастрихтськими критеріями, хоча й був, як уже зазначалося, майже вдвічі меншим за показник 2014 р.

За підсумками 2016 р. очікується збільшення рівня дефіциту державного бюджету: граничний його обсяг становитиме 83,7 млрд грн, або 3,7% ВВП, що певною мірою виходить за економічно безпечні межі цього показника [7]. Водночас існують певні ризики його збільшення, що пов'язано із інфляційно-девальваційними процесами, фінансуванням Пенсійного фонду України, зовнішньополітичними викликами та військовою загрозою з боку РФ, а також результатами співпраці з міжнародними фінансовими організаціями.

Індикатор відношення дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП тривалий час знаходився в небезпечній зоні, що обумовлювалось переважно тривалою бюджетною підтримкою позабюджетних фондів. У 2015 р. видатки державного бюджету на перерахування трансфертів до Пенсійного фонду України збільшились на 19,0 млрд грн, або на 25,1%, і становили 94,8 млрд грн (із них 14,0 млрд грн було спрямовано на фінансування «авансової» виплати пенсій за січень 2016 р.).

У 2016 р. бюджет Пенсійного фонду України був також збалансований за рахунок коштів державного бюджету. На фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів фонду було передбачено спрямувати 144,9 млрд грн, або 56,3% від його планових доходів, які заплановані в сумі 257,2 млрд грн [8], але зменшилися у зв'язку із зниженням ставки єдиного соціального внеску.

Експерти Світового банку зазначають, що чинна пенсійна система в Україні спроможна надавати виплати, які є малими за розміром, але охоплюють занадто багато людей, що підриває фіскальну стабільність та не сприяє адекватності соціальних стандартів. *Національна пенсійна система є одним з основних факторів, які призводять до фіскальної вразливості економіки – наприклад, у 2015 р. пенсійна система «коштувала» державі 13,4% ВВП [9].*

У небезпечній зоні постійно перебуває індикатор відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету. Цей індикатор є чинником,

що тривалий час породжує проблеми у сфері державних фінансів і має негативний вплив на бюджетну безпеку. З рівня 4,23% у 2008 р. він стрімко зріс до 19,2% у 2009 р., а у 2014 р. він зріс до 47,7%. Стрімке нарощування обсягу дефіциту бюджету, інфляційні процеси, девальвація гривні, обмежений доступ до дешевих фінансових ресурсів на фінансових ринках сприяли зростанню вартості обслуговування державного боргу.

Протягом останніх років відбулось суттєве зростання державного боргу та обсягів фінансового ресурсу на його обслуговування. У 2011–2013 рр. зовнішній борг збільшився на 5,1 млрд дол. США, а запозичення в іноземній валюті стали джерелом значних курсових ризиків. Стрімке зростання державного боргу у 2014–2015 рр. стало наслідком різкої девальвації гривні, а зовнішні запозичення із «дешевого джерела ресурсів» стали основною проблемою бюджетної політики. У 2015 рік обсяг державного та гарантованого державою боргу України склав 1571,8 млрд грн (79,3% ВВП) проти 1100,8 млрд грн у 2014 р. (70,3% ВВП), зокрема державного боргу – 1 333,9 млрд грн та гарантованого державою боргу – 237,9 млрд грн [10], що перевищило граничну межу боргового навантаження в 60% ВВП, закріплену Бюджетним кодексом України.

Проблеми наповнення дохідної частини бюджету обумовили зростання внутрішніх запозичень у 2014 році. За рік внутрішній борг зріс на 2,9 млрд гривень. Одним із чинників посилення боргового навантаження у 2015 р. стала потреба фінансування сектору загальнодержавного управління, що здійснювалося шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики в обмін на акції НАК «Нафтогаз України» (29,7 млрд грн) та «Укргазбанку» (3,8 млрд грн) – в обмін на векселі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (41,5 млрд грн), а також фінансування державного бюджету завдяки внутрішнім запозиченням (23,9 млрд грн) [11].

Зростання надходжень до бюджету у 2015–2016 рр. дало змогу знизити гривневі запозичення, проте потреба в залученні коштів не зменшується, оскільки запозичення необхідні для забезпечення платоспроможності України щодо зовнішніх боргів. Заходи з реструктуризації боргу дали змогу знизити суми із його обслуговування, проте «інструмент відновлення вартості», який запроваджено в контексті реструктуризації боргу є суттєвим викликом для відновлення економічного зростання в умовах дефіциту фінансових ресурсів.

Нагромадження боргових зобов'язань держави в умовах фіскальних дисбалансів посилило навантаження на бюджет. Так, якщо у 2014 р. вартість обслуговування державного боргу становила 48,0 млрд грн, або 16,0% видатків без урахування трансфертів (299,6 млрд грн), то за підсумками 2015 р. під впливом девальвації вона стрімко зросла до 84,5 млрд грн, або 21,0 % видатків державного бюджету (402,9 млрд грн).

Загальні видатки на погашення державного боргу, що мають бути здійснені у 2016 р. коштом державного бюджету, оцінюються на рівні 234 260,2 млн грн, з яких 79,8%, або 186 845,4 млн грн – виплати за внутрішнім боргом та 20,2%, або 47 414,8 млн грн становлять виплати за зовнішнім боргом. У 2016 р. обсяг платежів із погашення державного боргу становить 135 203,9 млн грн, з яких 121 323,7 млн грн, або 89, 7%, становлять зобов'язання за внутрішнім боргом, а 13 880,2 млн грн, або 10,3% – зобов'язання за зовнішнім боргом.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» за статтею передбачено 99,1 млрд грн, або 20,4% загального обсягу видатків (484,6 млрд грн) [7]. Спрямування п'ятої частини видатків бюджету на обслуговування державного боргу унеможливило розширення фінансування інших важливих сфер життєдіяльності держави.

Проаналізовані індикатори належать до індикаторів стійкості державних фінансів. Слід зазначити, що індикатори бюджетної безпеки можуть мати як позитивну, так і негативну динаміку. Проте жоден із них не виконує роль універсального індикатора, який би однозначно інтерпретував ефективність управління бюджетною безпекою.

Несприятливий інвестиційний клімат у країні, зниження світових цін на сировинні товари, скорочення кредитування економіки і погіршення на 2017 р. прогнозу розвитку світової економіки створюють додаткові ризики недосягнення прогнозованого на наступний рік зростання реального валового внутрішнього продукту [12]. Аналіз індикаторів бюджетної безпеки дає змогу стверджувати, що основні проблеми у 2017 р. будуть зосереджені насамперед у сфері управління державним боргом, у діяльності позабюджетних фондів сектору державного управління, управління дефіцитом бюджету, що обумовлює необхідність удосконалення як інструментів формування доходів бюджету, так і інструментів управління бюджетними коштами. Мінімізація бюджетних ризиків залежатиме від механізмів реагування на внутрішні і зовнішні виклики та ризики, які мають місце не лише у фіскальній сфері, а й на сучасному етапі соціально-економічних трансформацій держави.

Висновки. Результати дослідження індикаторів бюджетної безпеки України дають змогу зробити висновок про необхідність реформування системи управління державними фінансами, що обумовлює

потребу реалізації відповідної системи заходів, спрямованих на зниження викликів та ризиків, що сформувались. Основними серед таких заходів мають стати:

1. *Зниження дефіциту бюджету та забезпечення збалансованості бюджетної системи.* Дотримання режиму фіскальної консолідації дасть змогу країні зменшити боргове навантаження та послабити інфляційний тиск, що важливо для повернення довіри інвесторів та збільшення притоку інвестицій.

2. *Підвищення ефективності управління державним боргом* шляхом розробки Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017–2019 рр. та прийняття відповідної Постанови Кабінету міністрів України для формування дієвого механізму управління державним боргом.

3. *Продовження реформи бюджетної децентралізації*, яка має стати каталізатором здійснення освітньої, медичної та житлово-комунальної реформ, підвищення енергоефективності національної економіки.

4. *Забезпечення ефективності міжбюджетних відносин*, що дасть змогу підвищити ефективність використання бюджетних коштів та забезпечити їх результативність.

5. *Підвищення ефективності податкових механізмів стимулювання соціально-економічного розвитку*, дієвість яких тривалий час гальмується складністю податкового адміністрування та певними інституційними проблемами

6. *Підвищення ефективності використання бюджетних коштів та запровадження середньострокового бюджетного планування та прогнозування* і внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України з метою подальшої розбудови цілісної та чіткої системи середньострокового бюджетного планування.

7. *Розробка та затвердження державних соціальних стандартів*, що дасть змогу оптимізувати кількість та структуру бюджетних установ, а також забезпечити підвищення ефективності планування та використання бюджетних коштів бюджетів усіх рівнів.

8. *Налагодження дієвого механізму верифікації та запровадження механізму адресного надання пільг отримувачів соціальних виплат, пенсій та допомог від держави*, що має забезпечити ефективність системи соціального захисту і забезпечення громадян.

9. *Забезпечення прозорості у сфері державних фінансів* та забезпечення координованої роботи створених відповідних електронних сервісів.

10. *Узгодження механізмів бюджетної та грошово-кредитної політики* в контексті управління державними фінансами для забезпечення захищеності національних інтересів держави, зниження ризиків нестабільності офіційного курсу гривні під час визначення сум погашення зовнішнього та частини внутрішнього боргу, номінованого в іноземних валютах, а також проведенні певних витрат бюджету, що здійснюються в іноземній валюті.

Період посткризового відновлення формує специфічні вимоги, які обумовлюють необхідність реформування всіх складових бюджетної політики: як механізмів її формування, так і реалізації. Характер бюджетної політики визначає вектори національної стратегії розвитку. Таким чином, бюджетна безпека є однією з передумов досягнення стратегічних соціально-економічних пріоритетів. Формування ефективної бюджетної політики та дієвої моделі управління державними фінансами є запорукою стабілізації динаміки соціально-економічного розвитку та забезпечення реалізації державних функцій.

Література:

1. Наказ Міністерства економічного розвитку України від 29.10.2013 № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

2. Звіт про виконання державного бюджету України у 2016 році. Державна казначейська служба // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.

4. Fiscal Monitor: Acting Now, Acting Together / International Monetary Fund, World Economic and Financial Surveys. – April, 2016, 87-88. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2016/01/fmindex.htm>.

5. Бюджетна політика : прагматичні підходи до стратегічних рішень: Аврамченко К. В., Дешко А. Л., Жаліло Я. А. та ін., – К., СТ-ДРУК, 2016. – 112 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iser.org.ua/proekti/doslidzhennia/budget>.

6. Презентація Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» / Міністерство фінансів України. – 11.01.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/uploads/0/1201-14%20slides_budget_2016.pdf.

7. Наказ Міністерства фінансів від 29.01.2016 № 27 «Про затвердження Програми управління державним боргом на 2016 рік» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/nakaz-ministerstva-vid---pro-zatverdzhennia-prohramy-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na--rik?category=borg&subcategory=derzhavnij-borg>.

8. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2016 рік : постанова Кабінет Міністрів України № 190 від 10.03.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/190-2016-%D0%BF>.

9. Офіційний сайт Світового Банку // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2016/04/01/ukraine-economic-update-spring-2016>.

10. Статистичні матеріали щодо державного та гарантованого боргу України станом на 31.12.2015 р. Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystichni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-ukrainy-u--rotsi?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu>.

11. Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2015 рік // Урядовий кур'єр. – 02.03.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-ministerstva-finansiv-ukrayini-08>.

12. Рахункова палата України. Висновки щодо проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>.